

**“Κύκλος”: τακτική ναυτικού πολέμου ή σχηματισμός στρατηγικής επιβίωσης;
Μια επαναξιολόγηση του “κύκλου” στους ναυτικούς πολέμους της κλασσικής εποχής**

Το παρόν άρθρο αποσκοπεί στην ανάλυση αυτού που έχει καθιερωθεί ως ένας από τους τακτικούς σχηματισμούς του ναυτικού πολέμου κατά την Κλασική περίοδο: ο κύκλος. Παίρνοντας αποστάσεις από την επικρατούσα τάση μεταξύ των μελετητών, γίνεται προσπάθεια επαναξιολόγησης της ναυμαχίας του Αρτεμισίου, της Πάτρας και της Κέρκυρας, επιδιώκοντας να γίνουν κατανοητοί, μέσα από ένα διαφορετικό πρίσμα, οι πραγματικοί λόγοι που οδήγησαν τους στρατιωτικούς ηγέτες της εποχής στην εφαρμογή αυτής της “τακτικής”, αλλά και να διατυπωθεί μια νέα άποψη για αυτές τις τρεις ναυμαχίες, εστιάζοντας στην παρουσία, πραγματική ή υποτιθέμενη, της τακτικής του κύκλου, προκειμένου να τοποθετηθεί αυτή η τακτική στο ευρύτερο πεδίο του ναυτικού πολέμου κατά την κλασική περίοδο.

Σύμφωνα την επικρατούσα άποψη, η τακτική του κύκλου εφαρμόστηκε για πρώτη φορά στη πολεμική ναυτική εμπλοκή Ελλήνων και Περσών, στη ναυμαχία του Αρτεμισίου. Επιπλέον, σύμφωνα με την επικρατούσα ερμηνεία, η τακτική του κύκλου αναδεικνυόταν ως πιθανή επιλογή για την αντιμετώπιση του αντίπαλου στόλου ο οποίος επέλεγε τον πιο αξιόπιστο και, κατά συνέπεια, πιο μελετημένο ελιγμό μάχης ο οποίος είναι γνωστός ως διέκπλους.

Μια πολύ ρεαλιστική προσομοίωση αυτού του τακτικού σχηματισμού, προτάθηκε το 1927 από τον Δρ. Bernard W. Henderson στο βιβλίο του “The Great War between Athens and Sparta”. Γράφει λοιπόν ο συγγραφέας: “Φανταστείτε ένα σκύλο που προσπαθεί να πιάσει ένα σκαντζόχοιρο τυλιγμένο γύρω από τον εαυτό του σαν μια μπάλα”. Πράγματι, σε κάποιες περιπτώσεις, ορισμένοι αρχαίοι ελληνικοί στόλοι υιοθέτησαν ένα σχηματισμό που μοιάζει με τη στάση που λαμβάνει ένας αμυνόμενος σκαντζόχοιρος. Αυτός είναι λοιπόν ο σχηματισμός, που συνήθως αποδίδεται ως “κύκλος”. Οι σωζόμενες ιστορικές πηγές περιγράφουν αυτόν τον σχηματισμό μόνο σε τρεις ναυμαχίες, στο Αρτεμίσιο το 480 π.Χ., στην Πάτρα το 429 π.Χ. και στην Κέρκυρα το 427 π.Χ.

Πάντως, η πλέον λεπτομερής περιγραφή του σχηματισμού του κύκλου εξιστορείται από τον Θουκυδίδη στη ναυμαχία της Πάτρας, η οποία έχει γίνει το σημείο αναφοράς για τους μελετητές προκειμένου να αναλύσουν και να ερμηνεύσουν την περιγραφή του Ηροδότου για την ναυμαχία του Αρτεμισίου.

Ναυμαχία της Πάτρας - η πρώτη εμφάνιση του “κύκλου”

Η πρώτη ναυμαχία που έλαβε χώρα στον Πατραϊκό κόλπο περιγράφεται από τον Θουκυδίδη και φέρεται να έγινε κατά το τρίτο έτος του Πελοποννησιακού Πολέμου, το 429 π.Χ. Στην ναυμαχία αυτή συγκρούστηκε ο πελοποννησιακός στόλος που αποτελούταν από σαράντα επτά πλοία της Σπάρτης και των αποικιών της Κορίνθου, με αρχηγούς τους Μαχάονα, Ισοκράτη και Αγαθαρχίδα, με ένα στόλο είκοσι τριήρων της Αθηναϊκής Συμμαχίας του οποίου ηγούταν ο Αθηναίος ναύαρχος Φορμίων. Πριν την σύγκρουση, οι πελοποννήσιοι επέλεξαν ένα σχηματισμό που από τον Θουκυδίδη προσδιορίζεται σαφώς ως “κύκλος”, ένα σχηματισμό που, όπως η πλειονότητα των σύγχρονων μελετητών υποστηρίζει, είχε ήδη εφαρμόσει ο σπαρτιάτης ναύαρχος Ευρυβιάδης στη ναυμαχία του Αρτεμισίου το 480 π.Χ. Ο πελοποννησιακός στόλος έλαβε λοιπόν θέσεις σχηματίζοντας κύκλο και τοποθετώντας τα πλοία με την πρύμνη στραμμένη προς το κέντρο του κύκλου και τους κριούς, στην απόληξη κάθε ακτίνας του κύκλου, στραμμένους προς τον εχθρό· “τάς πρόρας μὲν ἔξω, ἔσω δὲ τὰς πρύμνας” (Θουκ. 2.83.5). Στη μέση αυτού του “σκαντζόχοιρου”, πέντε τριήρεις που είχαν τη δυνατότητα να αναπτύσσουν μεγαλύτερες ταχύτητες από τις υπόλοιπες και τις οποίες ο Θουκυδίδης προσδιορίζει ως “τάς ἄριστα πλεούσας”, ήταν έτοιμες να αναλάβουν δράση βγαίνοντας από τον κύκλο για να βοηθήσουν σε όποιο σημείο χτυπούσε ο εχθρός· “ὅπως ἐκπλέον διὰ βραχέος παραγινόμενοι, εἴ πῃ προσπίπτοιεν οἱ ἐναντίοι”. Σε αυτή την περιγραφή, ο Θουκυδίδης περιορίζεται να επιστήσει την προσοχή στον στόχο αυτού του σχηματισμού, αναφέροντας ότι, με την συγκεκριμένη διάταξη, οι Πελοποννήσιοι απέφευγαν

να παρέχουν οποιαδήποτε ευκαιρία στους εχθρικούς διέκπλους· “ὡς μέγιστον οἳ τ’ ἦσαν μὴ διδόντες διέκπλουν” (Θουκ. 2.83.5). Από την άλλη πλευρά, οι αθηναϊκές τριήρεις άρχισαν να πλέουν σε γραμμή πραγματοποιώντας κύκλους γύρω από τα παρατεταγμένα σε κύκλο πελοποννησιακά πλοία, περιμένοντας την κατάλληλη στιγμή, με αλλαγή των καιρικών συνθηκών, για να επιτεθούν. Η αναμονή των αθηναίων για την αλλαγή του καιρού ώστε να εξαπολύσουν την επίθεση, αποδεικνύει ότι διέθεταν εξειδικευμένες γνώσεις πρόγνωσης του καιρού, πολύτιμες για την έκβαση της μάχης. Ο Φορμίων είχε παρατηρήσει ότι πάντα στον Πατραϊκό κόλπο, τις πρωινές ώρες, πνέει ένας βορειοανατολικός, αρκετά ισχυρός, άνεμος και ήθελε να τον εκμεταλλευτεί στο πλαίσιο της επικείμενης ναυμαχίας. Έτσι και έγινε. Η επίθεση των αθηναίων ξεκίνησε όταν οι άνεμοι άρχισαν να πνέουν με μεγάλη ένταση, η θάλασσα φουρτούνιασε και τα πλοία του πελοποννησιακού στόλου αδυνατούσαν να διατηρήσουν τις θέσεις τους. Όπως ακριβώς το είχε προβλέψει ο Φορμίωνας, η κατάσταση άλλαξε υπέρ των Αθηναίων αφού τα εχθρικά πλοία άρχισαν να εμποδίζουν το ένα το άλλο, μη μπορώντας να διατηρήσουν την προκαθορισμένη διάταξή τους. Αυτό που ακολούθησε ήταν κάτι παραπάνω από εφιάλτης για τα πελοποννησιακά πληρώματα. Οι Αθηναίοι, επιδεικνύοντας τις ναυτικές τους ικανότητες, συνέχισαν να κωπηλατούν γύρω από τον κυκλικό σχηματισμό των πελοποννησιακών πλοίων και, μετά από το πρόσταγμα του Φορμώνα, επιτέθηκαν και εμβόλισαν μια εχθρική ναυαρχίδα. Τότε, επικράτησε πλήρης αταξία στον στόλο του εχθρού, ενώ οι Αθηναίοι συνέχισαν να εμβολίζουν, να βυθίζουν, να αχρηστεύουν και να αιχμαλωτίζουν και άλλα εχθρικά πλοία. Η πρώτη ναυμαχία του Πελοποννησιακού πολέμου έληξε με νίκη των αθηναϊκών τριήρεων έναντι των υπερδιπλάσιων Πελοποννησιακών πλοίων. Ο σχηματισμός του “κύκλου” κατέληξε σε καταστροφή.

Ο Θουκυδίδης μας παρέχει σημαντικές πληροφορίες και λεπτομέρειες για τη ναυμαχία της Πάτρας ώστε να κατανοήσουμε το πραγματικό νόημα του κύκλου στον ναυτικό πόλεμο της κλασσικής περιόδου. Ενώ ορισμένοι μελετητές έχουν υποστηρίξει ότι ο κύκλος ήταν το αμυντικό αντίμετρο απέναντι στους διέκπλους των Αθηναίων, εγείρεται το ερώτημα ποιο θα έπρεπε να είναι το επόμενο βήμα των Πελοποννησίων προκειμένου να συντρίψουν τον εχθρό ή τουλάχιστον να τον αναγκάσουν να τραπεί σε φυγή. Στο σημείο αυτό, η σιωπή του Θουκυδίδα για το θέμα αυτό μας υποχρεώνει να προβούμε σε μια επανεκτίμηση της παραδοσιακής ερμηνείας, σύμφωνα με την οποία ο κύκλος αντιπροσώπευε το κλασικό αντίμετρο κατά των εχθρικών διέκπλων. Ωστόσο, η σιωπή του ιστορικού δεν είναι “εκκωφαντική”, παρέχοντας μια κρίσιμη διαπίστωση: στην αρχή της αφήγησης της μάχης, ο Θουκυδίδης αναφέρει ρητά ότι οι Πελοποννήσιοι δεν έπλεαν για να εμπλακούν σε ναυμαχία, αλλά για να αποβιβάσουν στρατεύματα στην Ακαρνανία· “οἱ δὲ Κορίνθιοι καὶ οἱ ζύμμαχοι ἔπλεον μὲν οὐχ ὥς ἐπὶ ναυμαχίᾳ, ἀλλὰ στρατιωτικώτερον παρεσκευασμένοι ἐς τὴν Αἰαρινίαν” (Θουκ. 2.83.3). Όταν όμως συνάντησαν τον στόλο του Φορμώνα στο μέσο του Πατραϊκού κόλπου, αναγκάστηκαν να τον αντιμετωπίσουν· “ἀλλ’ ἠναγκάσθησαν περὶ τὰς αὐτὰς ἡμέρας τῆς ἐν Στράτῳ μάχης ναυμαχῆσαι πρὸς Φορμίωνα” (Θουκ. 2.83.1). Το γεγονός αυτό, που επανειλημμένα τονίζεται από τον ιστορικό σε όλη την αφήγηση, μας οδηγεί να συμπεράνουμε ότι ο κύκλος δεν ήταν απλά ένας αμυντικός σχηματισμός, αλλά το μόνο εφικτό αντίμετρο που μπορούσε να υιοθετηθεί κάτω από απρόοπτες και δυσμενείς περιστάσεις. Με λίγα λόγια θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι ο κύκλος χρησιμοποιήθηκε ως μια προσπάθεια επιβίωσης του στόλου.

Ναυμαχία του Αρτεμισίου

Πριν ξεκινήσει η ναυμαχία του Αρτεμισίου, ο διάσημος δύτης και κολυμβητής Σκυλλίας αυτομόλησε από τους Πέρσες και έσπευσε να ενημερώσει τους Έλληνες για τα σχέδια του εχθρού. Οι Έλληνες βρέθηκαν τώρα ενώπιον μιας εξαιρετικά απρόσμενης και επικίνδυνης εξέλιξης καθόσον, σύμφωνα με τις πληροφορίες του Σκυλλία, διακόσιες περσικές τριήρεις, είχαν ήδη αποπλεύσει για να πραγματοποιήσουν τον περίπλου της ανατολικής πλευράς και του νότιου ακρωτηρίου της Εύβοιας, με στόχο να συναντήσουν και να αιφνιδιάσουν τον ελληνικό στόλο από το νότο.

Αν και πολλοί μελετητές έχουν εκφράσει αμφιβολίες σχετικά με την εφικτότητα αυτής της στρατηγικής με την ευρεία έννοια αλλά και σε συνάρτηση με τις δυσκολίες κατάρτισης ενός

ρεαλιστικού χρονοδιαγράμματος για ένα τόσο μεγάλο περίπλου, εντούτοις μπορούμε να θεωρήσουμε ότι οι Έλληνες αφ' ενός μεν αυτό δεν το γνώριζαν, αφετέρου δε δεν ήσαν σε θέση να επαληθεύσουν την αφήγηση του Σκυλλία μέσα στα πολύ στενά χρονικά περιθώρια που είχαν στη διάθεσή τους. Εφόσον λοιπόν οι Πέρσες κατάφεραν να υλοποιήσουν το φιλόδοξο σχέδιό τους, τότε ο ελληνικός συμμαχικός στόλος, που ήδη βρίσκονταν σε μειονεκτική θέση, θα κινδύνευε με πανωλεθρία. Φυσικά, οι Έλληνες έκαναν συμβούλιο και άρχισαν αμέσως να εξετάζουν βιώσιμες εναλλακτικές λύσεις πριν να είναι πολύ αργά. Μετά από πολλές συζητήσεις, κατά τη διάρκεια των οποίων μπορεί να είχε διερευνηθεί και η πιθανότητα αποχώρησης του στόλου, τα πλοία παρέμειναν αγκυροβολημένα στις θέσεις τους εκείνη την ημέρα· “τοῦτο δὲ ἀκούσαντες οἱ Ἕλληνες λόγον σφίσι αὐτοῖσι ἐδίδονσαν. πολλῶν δὲ λεχθέντων ἐνίκα τὴν ἡμέρην ἐκείνην αὐτοῦ μείναντάς τε καὶ αὐλισθέντας” (Ηρόδ. 8.9.1). Είχαν δε αποφασίσει, αφού περάσουν τα μεσάνυχτα, να πλεύσουν νότια για να προλάβουν την κυκλωτική κίνηση των Περσών. Όμως, επειδή κανένας στόλος δεν φαινόταν να πλέει εναντίον τους αποφάσισαν να περιμένουν ακόμα λίγο και, μέχρι αργά το απόγευμα, είχαν ήδη αναθεωρήσει τα αρχικά τους σχέδια. Όταν έπεσε η νύχτα, ο στόλος ξεκίνησε για να συναντήσει τους Πέρσες και το επόμενο πρωί άρχισαν οι ναυτικές εχθροπραξίες. Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, οι Έλληνες άρχισαν να κωπηλατούν εναντίον των Περσών με μια κύρια στρατηγική πρόθεση: ήθελαν να δοκιμάσουν τους εχθρούς στον τρόπο που θα αντιμετώπιζαν τη μάχη καθώς και τους διέκπλους τους, δοκιμάζοντας ουσιαστικά με ποιόν τρόπο οι Πέρσες θα επιχειρούσαν να διασπάσουν τη γραμμή μάχης τους· “ἀπόπειραν αὐτῶν ποιήσασθαι βουλόμενοι τῆς τε μάχης καὶ τοῦ διεκπλοῦ” (Ηρόδ. 8.9.1). Εκ πρώτης όψεως, το εγχείρημα αυτό μπορεί να φαίνεται εντελώς παράτολμο, αλλά, δεδομένης της αριθμητική τους κατωτερότητας, οι Έλληνες επεδίωκαν να αρπάξουν την ευκαιρία ελαχιστοποιώντας τα μειονεκτήματά τους έναντι του ανώτερου και ικανότερου περσικού στόλου. Βέβαια, δεν είναι η μοναδική περίπτωση στην ιστορία του ναυτικού πολέμου που μια ναυμαχία ξεκίνησε νωρίτερα από το αναμενόμενο και ένας από τους δύο αντιπάλους στόχευσε να δοκιμάσει τον εχθρό. Από την άποψη αυτή, η αντίδραση των Περσών ήταν προβλέψιμη. Γνωρίζοντας, όπως και οι Έλληνες, τις ανώτερες κωπηλατικές τους ικανότητες καθώς και το αριθμητικό τους πλεονέκτημα, τότε, όπως αναφέρει ο Ηρόδοτος, αγνόησαν την στρατηγική του εχθρού· “ὁρῶντες δὲ σφεας οἱ τε ἄλλοι στρατιῶται οἱ Ξέρξεω καὶ οἱ στρατηγοὶ ἐπιπλέοντας νηυσὶ ὀλίγησι, πάγχυ σφι μανίην ἐπενείκοντες ἀνῆγον καὶ αὐτοὶ τὰς νέας, ἐλπίσαντές σφεας εὐπετέως αἰρήσειν, οἰκότα κάρτα ἐλπίσαντες, τὰς μὲν γε τῶν Ἑλλήνων ὁρῶντες ὀλίγας νέας, τὰς δὲ ἐωυτῶν πλήθει τε πολλαπλησίας καὶ ἄμεινον πλεούσας. καταφρονήσαντες ταῦτα ἐκυκλοῦντο αὐτοὺς ἐς μέσον” (Ηρόδ. 8.10.1). Έτσι λοιπόν, τα περσικά πλοία άρχισαν να περικυκλώνουν τον ελληνικό στόλο. Λαμβάνοντας υπόψη τα εκατοντάδες πλοία που συμμετείχαν σε αυτή τη δράση, είναι πιθανό οι Πέρσες να προσπάθησαν να πλαγιοκοπήσουν τους αντιπάλους τους. Οι Έλληνες, ως απάντηση στην κίνηση των Περσών, επέλεξαν να κατευθύνουν τις πλώρες των караβιών τους προς τις εχθρικές τριήρεις και με συντονισμένους ελιγμούς έφεραν τις πρύμνες τη μια κοντά στην άλλη. Αυτή η διάταξη των ελληνικών τριήρεων, εκ πρώτης όψεως, θα μπορούσε να μοιάζει με τον “κύκλο” που χρησιμοποιήθηκε μεταγενέστερα στις άλλες δύο περιπτώσεις, δηλαδή στη ναυμαχία της Πάτρας, που έχουμε ήδη αναφερθεί, και στη ναυμαχία της Κέρκυρας, που θα εξετασθεί σε επόμενη παράγραφο. Για αυτόν τον λόγο, η πλειονότητα των μελετητών έχει υιοθετήσει αυτόν τον παραλληλισμό, συνδέοντας τη μάχη του Αρτεμισίου με τα γεγονότα του 429 και του 427 π.Χ., θεωρώντας επίσης ότι η ίδια στρατηγική εφαρμόστηκε και στα άλλα δύο επεισόδια, παρά το γεγονός ότι οι καταστάσεις παρουσιάζουν κάποιες σημαντικές ανομοιότητες. Αυτό που ακολούθησε στη μάχη, ωστόσο, θα πρέπει να προσεγγιστεί με προσοχή. Πράγματι, όπως έχει υποστηρίξει πειστικά ο John Lazenby, καθηγητής Αρχαίας Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο του Newcastle και συγγραφέας (*Essays and Reflections: Naval Warfare in the Ancient World: Myth and Realities*, 1987, *The Diekplous, Greece & Rome*, 1987, *The Defence of Greece 490-479 B.C.*, 1993), αν το πρότυπο του κύκλου ήταν η Θουκυδίδειος αφήγηση για την ναυμαχία του 429 π.Χ., τότε, σύμφωνα με αδιαμφισβήτητους υπολογισμούς, στο Αρτεμίσιο η εκτέλεση ενός πλήρους κύκλου με 270 στάσιμες ελληνικές τριήρεις θα απαιτούσε ακτίνα 4 χλμ.!

Ως εκ τούτου, οδηγούμαστε να υποθέσουμε ότι οι Έλληνες είχαν ως στόχο να εμποδίσουν τις περσικές τριήρεις να κωπηλατήσουν γύρω από τις πτέρυγες του στόλου τους. Επιπλέον, ο Ηρόδοτος εισάγει περαιτέρω επεξηγηματικές λεπτομέρειες που επιβεβαιώνουν την άποψη που μόλις διατυπώθηκε και έτσι η βαθιά ριζωμένη ιδέα ενός πρώτου ξεκάθαρου κύκλου στον αρχαίο ναυτικό πόλεμο αρχίζει να καταρρέει. Επιπλέον, παρά τις πολλές κριτικές από κάποιους μελετητές, όπως ο Άγγλος ιστορικός με εξειδίκευση στην στρατιωτική ιστορία της αρχαίας Ελλάδας και της αρχαίας Ρώμης, George B. Grundy, για τις ναυτικές γνώσεις του Ηρόδοτου, ο ίδιος ο Ηρόδοτος εισάγει επιπλέον διαφωτιστικές λεπτομέρειες που τείνουν να επιβεβαιώσουν αυτή την νέα ερμηνεία. Αν και οι Έλληνες είχαν ήδη παρατάξει τις τριήρεις τους με τις πρύμνες πιο κοντά και τους κριούς στραμμένους προς τον εχθρό, όταν δόθηκε από τους σαλπικτές το δεύτερο σήμα, τα ελληνικά πλοία εγκατέλειψαν τον σχηματισμό τους και αμέσως ρίχτηκαν στη μάχη. “δεύτερα δὲ σημήναντος ἔργου εἶχοντο, ἐν ὀλίγῳ περ ἀπολαμφθέντες καὶ κατὰ στόμα” (Ηρόδ. 8.11.1). Μέσω της έκφρασης “ἔργου εἶχοντο”, ο Ηρόδοτος δεν υποδηλώνει ότι οι Έλληνες προχώρησαν σε επίθεση ενάντια στον περσικό στόλο, όπως υποθέτουν αρκετοί μελετητές, αλλά πιο απλά ότι, δεδομένης της εγγύτητας με τους Πέρσες, αναγκάστηκαν να εμπλακούν σε ναυμαχία, στην προσπάθειά τους να αποφύγουν τους διέκπλους των περσικών τριήρων. Αν και οι επικρατούσες απόψεις συγκλίνουν προς ένα προμελετημένο σχέδιο που θα είχε εφαρμογή για πρώτη φορά σε ένα ναυτικό πόλεμο, εντούτοις το αντίμετρο που επέλεξε ο ελληνικός στόλος ήταν, απλά, να είχε τις τριήρεις να παραμένουν ακίνητες και με τους κριούς στραμμένους προς τον εχθρό. Από την εξιστόρηση του Ηρόδοτου δεν φαίνεται να έλαβαν χώρα πρόσθετες ενέργειες, όπως για παράδειγμα η παρέμβαση ταχύτερων τριήρων που θα προέρχονταν από το εσωτερικό του υποτιθέμενου κύκλου ή άλλων παρόμοιων ενεργειών, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Οι Έλληνες προσπάθησαν απλά και μόνο να αντέξουν στην πίεση όσο το δυνατόν περισσότερο, ακυρώνοντας τους κυκλωτικούς ελιγμούς και τους διέκπλους του εχθρού. Όπως παρατηρεί ο Ηρόδοτος, η έκβαση της μάχης εκείνη την ημέρα παρέμεινε αμφίρροπη. Ίσως επηρεασμένοι από την προηγούμενη εμπειρία τους στη μάχη της Λάδης το 494 π.Χ., οι Πέρσες ήταν απροετοίμαστοι για αυτόν τον τρόπο πολέμου και δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι οι Έλληνες αιχμαλώτισαν τριάντα τριήρεις πριν νυχτώσει. Ο Ηρόδοτος μας πληροφορεί επίσης ότι στη ναυμαχία που έλαβε χώρα στο Αρτεμίσιο την τρίτη ημέρα, αφού προηγήθηκαν μεγάλες καταστροφές στον περσικό στόλο από την τρομερή καταιγίδα της δεύτερης ημέρας, οι Πέρσες επεδίωξαν να επιτεθούν στον ελληνικό στόλο παρατάσσοντας τα πλοία τους σε ημικύκλιο (ημισέληνο). “οἱ δὲ βάρβαροι μηνοειδὲς ποιήσαντες τῶν νεῶν ἐκυκλεῦντο” (Ηρόδ. 8.16.1). Αυτή η πληροφορία μας οδηγεί να υποθέσουμε ότι ο ελληνικός στόλος δεν παρατάχθηκε σε κύκλο γιατί, σε αυτή την περίπτωση, οι Πέρσες θα είχαν χρησιμοποιήσει την τακτική του περίπλου αντί να παραταχθούν σε σχηματισμό “ημισελήνου”. Όσον αφορά άλλες λεπτομέρειες για αυτή τη ναυμαχία, ειδικά όσον αφορά την τακτική και την εξέλιξη της μάχης, ο Ηρόδοτος είναι φειδωλός και παραμένει συνεπής με τη γνωστή προσέγγισή του στον πόλεμο. Το γεγονός ότι ο πατέρας της Ιστορίας δεν αποκαλεί αυτό το σχέδιο των Ελλήνων ως “κύκλος”, αποτελεί μια ακόμα βασική ένδειξη ότι ο Ηρόδοτος αναφέρεται σε μια διαφορετική ναυτική διάταξη σε σύγκριση με τις μέχρι τότε εφαρμοσμένες διατάξεις πολεμικών πλοίων εν όψει μιας ναυμαχίας. Συνοψίζοντας, στην ναυμαχία του Αρτεμισίου δεν υιοθετήθηκε ο κλασσικός, Θουκυδίδειος, σχηματισμός του “κύκλου”. Οι Έλληνες διέταξαν τις τριήρεις τους κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μπορέσουν να ανταποκριθούν αποτελεσματικά σε μια όσο το δυνατόν σύντομη μάχη, απέναντι σε ένα ανώτερο στόλο. Ακολουθώντας την αφήγηση του Ηρόδοτου, φαίνεται ότι οι Έλληνες δεν επεδίωκαν να συντρίψουν τον εχθρό, αφού γνώριζαν ότι αυτός ο στόχος ήταν ανέφικτος. Αυτός είναι ο λόγος που επέλεξαν μια περιορισμένη μάχη που τους επέτρεψε, παρά την αριθμητική τους κατωτερότητα, να αιχμαλωτίσουν ορισμένα περσικά πλοία.

Ναυμαχία της Κέρκυρας

Όταν η εμφύλια διαμάχη στην Κέρκυρα είχε φτάσει στην πιο κρίσιμη καμπή, οι αντιμαχόμενες παρατάξεις ήταν ανυποψίαστες για την επερχόμενη απειλή από τον στόλο της Σπάρτης και των συμμάχων της που κατευθύνονταν στην Κέρκυρα. Ο Θουκυδίδης αναφέρει ότι οι Πελοποννήσιοι, υπό τον ναύαρχο Αλκίδα και τον σύμβουλο Βρασίδα, είχαν ήδη

αγκυροβολήσει στα Σύβοτα, και όταν ξημέρωσε πενήντα τρεις πελοποννησιακές τριήρεις απέπλευσαν προς την Κέρκυρα· “ὀρμισάμενοι δὲ ἐς Σύβοτα λιμένα τῆς ἡπείρου ἅμα ἔφ’ ἐπέπλεον τῇ Κερκύρᾳ” (Θουκ. 3.76.1). Ωστόσο, είναι σαν να ψηλαφούμε στο σκοτάδι σχετικά με το πραγματικό σχέδιο των Πελοποννησίων, αν δηλαδή σκόπευαν να εμπλακούν σε ναυμαχία ή μάλλον να διεξάγουν πολεμικές επιχειρήσεις στο νησί. Εν τω μεταξύ, στην πόλη, όπου τα νέα είχαν διαδοθεί, οι πολίτες ήταν σε αναταραχή, αβέβαιοι για το πώς θα έπρεπε να αντιμετωπίσουν τον επερχόμενο εχθρό. Έτσι, άρχισαν να επιβιβάζονται σε εξήντα τριήρεις και να σαλπάρουν εναντίον των εχθρών, παρά τις προσπάθειες των Αθηναίων να αποτρέψουν τους νησιώτες από αυτή την ενέργεια, ώστε να εκμεταλλευτούν το χρόνο και να προετοιμαστούν για να πλεύσουν μαζί ενάντια στον πελοποννησιακό στόλο. Μόλις οι πρώτες τριήρεις απέπλευσαν, δύο από αυτές αυτομόλησαν ενώ στις άλλες τριήρεις τα πληρώματα στασίασαν και άρχισαν να μάχονται μεταξύ τους. Η διαμάχη μεταξύ δημοκρατικών και ολιγαρχικών, που μεταφέρθηκε και στον κερκυραϊκό στόλο, υποδηλώνει πιθανές προϋπάρχουσες μυστικές συμφωνίες μεταξύ των Πελοποννησίων και της ολιγαρχικής παράταξης της Κέρκυρας. Από την άλλη πλευρά, μόλις διαπιστώθηκε τι ακριβώς συνέβαινε, οι Πελοποννήσιοι επιτέθηκαν μόνο με είκοσι τριήρεις εναντίον ενός πολύ ανώτερου στόλου ο οποίος όμως βρισκόταν σε πλήρη σύγχυση. Οι υπόλοιπες πελοποννησιακές τριάντα τρεις τριήρεις έπλευσαν εναντίον των Αθηναίων που διέθεταν μόνο δώδεκα τριήρεις στις οποίες συμπεριλαμβάνονταν και οι περιβόητες “ιερές” τριήρεις της Αθηναϊκής δημοκρατίας, Σαλαμινία και Πάραλος. Αντιμέτωποι με το αριθμητικό τους μειονέκτημα, οι Αθηναίοι απέφυγαν να διασπασουν με διέκπλους την εχθρική γραμμή για να μην συντριβούν, και αντ’ αυτού εστίασαν τις επιθετικές ενέργειές τους εναντίον της μιας μόνο πελοποννησιακής πτέρυγας. Μετά την απώλεια μόνο μιας τριήρους, οι Πελοποννήσιοι, εντελώς απροσδόκητα, υιοθέτησαν έναν κυκλικό σχηματισμό, σηματοδοτώντας τον δεύτερο και τελευταίο “κύκλο” για τον οποίο έχουμε πληροφορίες από ιστορικές πηγές. Η αιτία αυτής της επιλογής παραμένει ασαφής. Οι Πελοποννήσιοι ίσως να μην είχαν ξεπεράσει την τραυματική εμπειρία από τα εφιαλτικά γεγονότα του 429 ή, όπως τείνουμε περισσότερο να πιστεύουμε, χωρίς να αποκλείουμε και τις δύο εκδοχές, αυτή η επιλογή θα μπορούσε να σχετίζεται με την περιορισμένη τους ετοιμότητα για ναυτική εμπλοκή. Οι Αθηναίοι, όπως αναμενόταν, απάντησαν πραγματοποιώντας περίπλους γύρω από τον εχθρικό σχηματισμό, όπως ακριβώς είχαν πράξει δυο χρόνια πριν· “περιέπλεον καὶ ἐπειρῶντο θορυβεῖν” (Θουκ. 3.78.1). Εν τω μεταξύ, οι είκοσι πελοποννησιακές τριήρεις που ναυμαχούσαν με τον στόλο των νησιωτών ειδοποιήθηκαν να πλεύσουν άμεσα προς βοήθεια των συντρόφων τους οι οποίοι βρίσκονταν σε δύσκολη θέση απέναντι στους Αθηναίους. Οι Αθηναίοι όταν αντιλήφθηκαν ότι κατέφθαναν στο πεδίο της ναυμαχίας οι είκοσι τριήρεις έκριναν ότι ήταν προτιμότερο να αποσυρθούν από τη μάχη προκειμένου να αποφύγουν μια επαπειλούμενη συντριβή. Σε αυτό το σημείο, ο Θουκυδίδης αναφέρει ότι οι Πελοποννήσιοι αντί να πλεύσουν εναντίον της Κέρκυρας επέλεξαν να επιστρέψουν στα Σύβοτα, παρά το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια αυτής της μάχης είχαν καταλάβει δεκατρείς κερκυραϊκές τριήρεις. Την επόμενη μέρα, οι Αθηναίοι και οι νησιώτες ήταν έτοιμοι για τα χειρότερα, θεωρώντας ότι θα πολεμήσουν ξανά στη θάλασσα, αλλά οι Πελοποννήσιοι δεν απέπλευσαν από τα Σύβοτα κατά της Κέρκυρας για δεύτερη φορά. Είναι πολύ πιθανό να εκτίμησαν ότι οι δεκατρείς τριήρεις που κατέλαβαν ήταν μια πολύ καλή λεία γι’ αυτούς. Από την περιέργη αντίδραση των Πελοποννησίων, παρά την ανωτερότητά τους και τα σοβαρά προβλήματα που είχαν ανακύψει στην αντίθετη πλευρά, μπορούν να εξαχθούν ορισμένα συμπεράσματα σχετικά με τον κύκλο που χρησιμοποιήθηκε σε αυτή τη ναυμαχία. Οι Πελοποννήσιοι δεν ήταν σε θέση να αντεπεξέλθουν αποτελεσματικά στη μάχη παρά την αριθμητική τους υπεροχή και, λαμβάνοντας υπόψη τις αποφάσεις τους κατά την δεύτερη μέρα, είναι πιθανό να μην ήταν πραγματικά προετοιμασμένοι για τη ναυμαχία, η οποία όμως κερδήθηκε χάρη στις λιποταξίες και στη δράση των στασιαστών στις τάξεις του κερκυραϊκού στόλου. Βέβαια, για να δημιουργηθεί μια τέτοια κατάσταση, δεν αποκλείεται να υπήρξε ένα προμελετημένο σχέδιο που τέθηκε σε εφαρμογή ύστερα από μυστικές συνεννοήσεις μεταξύ Πελοποννησίων και Κερκυραίων ολιγαρχικών, όπως ήδη έχει αναφερθεί σε προηγούμενη παράγραφο. Κατά συνέπεια, ακόμη και στη ναυμαχία της Κέρκυρας, όπως και σε αυτή της Πάτρας, ο “κύκλος” θα πρέπει να εξετάζεται κάτω από ένα διαφορετικό πρίσμα σε σχέση με την επικρατούσα ερμηνεία των περισσότερων μελετητών.

Για να συνοψίσουμε τα ιστορικά γεγονότα που αναδείχθηκαν ανωτέρω, είναι αναγκαίο να ανατρέξουμε σε ορισμένα σημεία. Στο Αρτεμίσιο δεν έλαβε χώρα ένας πραγματικός κύκλος, όπως αυτός περιγράφεται από τον Θουκυδίδη στην περίπτωση της ναυμαχίας της Πάτρας. Αν και, εκ πρώτης όψεως, θα μπορούσε κάποιος να διακρίνει ομοιότητες ή αναλογίες σε ορισμένα σημεία, εντούτοις αυτές δεν αντέχουν στην διαφορετική κατάσταση και στην περιγραφή του Ηροδότου. Σε αυτή την περίπτωση, δηλαδή στη ναυμαχία του Αρτεμισίου, οι Έλληνες άντεξαν στη ναυμαχία όσο μπορούσαν, ακυρώνοντας τους ελιγμούς των Περσών στις πτέρυγές τους, όμως ένας πλήρης κύκλος ούτε πραγματοποιήθηκε και ίσως ούτε καν διερευνήθηκε η πιθανότητα πραγματοποίησής του. Ο κύκλος πραγματοποιήθηκε σε δύο μόνο περιστάσεις και μάλιστα μέσα σε μόλις μια διετία, αμφισβητώντας έτσι τις επικρατούσες ακαδημαϊκές ερμηνείες περί του ρόλου του ως πρότυπη αμυντική τακτική απέναντι στους διέκπλους των εχθρικών πλοίων. Ως εκ τούτου, ο κύκλος φαίνεται ότι δεν είχε σχεδιαστεί ως μια αμυντική τακτική που χρησιμοποιούνταν κάθε φορά που ο εχθρικός στόλος προχωρούσε σε επίθεση με την τακτική του διέκπλου, αλλά, σύμφωνα με την ακριβή περιγραφή που παρουσιάζει ο Θουκυδίδης, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι μάλλον αποτελούσε ένα είδος στρατηγικής επιβίωσης ενός στόλου που εξαναγκαζόταν σε μια αιφνίδια και μη προγραμματισμένη ναυτική πολεμική εμπλοκή.